

Långsiktigt hållbar valuta

“Det enda vi vet om förhållandena i framtiden är att de inte kommer att vara som de är idag”

Jan Bengtsson¹

“Vår syn på pengar måste förändras lika mycket under de kommande 20 åren som den har gjort under de senaste 5000 åren.”

Bernard Lietaer²

“Debatten om pengarnas framtid handlar inte om inflation eller deflation, fasta eller flytande växelkurser, guldreserver eller inte; den handlar om vilken typ av samhälle som pengarna ska fungera i.”

Georg Simmel³

Valuta som fenomen

Vad är valuta? Allmänna definitioner beskriver valuta/pengar som ett medel för betalning.⁴ Men vari består detta medel? Tvärtemot hur vi ofta uppfattar valuta så är den inte något reellt objekt. Valuta kan existera i ett oändligt antal olika former, från snäckor, stenar, metallbrickor och papperslappar till digitala bitar i en dator eller enbart som en tanke i form av en överenskommelse. Valutans gemensamma nämnare finns således inte i den materiella verkligheten, utan snarare i den mentala. Grunden till alla valutor ligger i att det existerar någon form av accepterad överenskommelse mellan två parter, d.v.s. att pengar är en tillgång för dig bara för att det är någon annans betalningsförpliktelse. Pengar kan inte ”ägas” på samma sätt som man äger en bil eller ett hus. ”Ägandet” av pengar har snarare fler likheter med ett giftermål, som även det bygger på en överenskommelse mellan två ömsesidigt beroende parter.⁵

¹ Rose, J., 2003. sida 43. Jan Bengtsson är professor i odlingslandskapets ekologi vid Sveriges Lantbruksuniversitet.

² Lietaer, B., 2001. sida 16. Bernard Lietaer har bl.a. arbetat på världsbanken och som professor i internationella finanser vid University of Louvain, Belgien.

³ Simmel, G., 1900.

⁴ Bonniers Lexikon 20, 1997. sida 267.

⁵ Lietaer, B., 2001. sida 302.

Bernard Lietaer definierar pengar på följande sätt:

*”Pengar är en överenskommelse, inom en gemenskap, att använda någonting som medel för betalning.”*⁶

Valuta som överenskommelse har många likheter med andra sociala kontrakt, som t.ex. politiska partier eller nationalitet. Dessa konstruktioner är verkliga trots att de har sitt ursprung i människors medvetande. En överenskommelse om valuta kan ingås formellt eller informellt, frivilligt eller motvilligt, medvetet eller omedvetet, men överenskommelsen gäller endast inom en viss gemenskap. Allt från tillfälliga spelmarker i ett pokerspel vännar emellan, till dollar som accepterad världsvaluta, kan ses som olika former av valutagemenskaper.

Jacob Needleman beskriver pengar på följande sätt:

*”Pengar är ett medel för att organisera våra liv i den materiella världen; pengar är en uppfinning, en mental anordning, väldigt nödvändig, väldigt genial, men i slutändan bara en tankeprodukt.”*⁷

Valuta som medel

Trots att valutan har en ickemateriell dimension är dess syfte i första hand praktiskt. De flesta definitioner som försöker beskriva vad valuta är, gör det således genom att förklara vad valuta gör. Det är helt enkelt valutans funktion som är det centrala i sammanhanget. Har man förklarat vad en valuta uträttar, har man därmed också förklarat anledningen till varför valutan existerar.

I det nutida samhället har valutan ett relativt tydligt primärt syfte, nämligen att fungera som medel för betalning, alternativt som medel för utbyte av varor och tjänster. Den första definitionen föredras i många fall p.g.a. att formuleringen täcker ett bredare spektrum av funktioner. Argumentet är bl.a. att valuta inte bara handlar om kommersiellt utbyte, utan i många fall även om socialt utbyte.⁸ Med denna breda definition har man täckt in de mest centrala funktionerna som nutidens stora valutor utför, men utöver detta finns det även andra funktioner. Valuta fungerar t.ex. också som medel för värdeförvaring och som ett medel för att standardisera mätning av värden.

Alla dessa användningsområden gör valutan multifunktionell. Vissa funktioner är dock mer centrala än andra. Vidare finns det en tendens att nya funktioner utvecklas hos en redan befintlig valuta p.g.a. att den omgivande verkligheten förändras. Dessa ”nya” funktioner är inte alltid ”önskvärda” i den bemärkelsen att de gynnar den ursprungliga tanken med valutan.

Valuta som medel för spekulation är ett exempel på en funktion som kan diskuteras ifall den är önskvärd. Önskvärd eller inte, spekulativ handel, d.v.s. handel som syftar till att skapa en vinst från valutakursernas fluktuationer, står idag för en stor del av den globala ekonomin.

En annan tveksam funktion för valutan är när den används som ett medel för maktutövning. I nästan alla valutasytem som har existerat, har den part som skapat och utfärdat valutan också

⁶ Lietaer, B., 2001. sida 41.

⁷ Needleman, J., 1991. sida 177.

⁸ Williams, J., 1997. sidor 207-209.

kunnat stärka sin maktposition i samhället som en följd av den direkta kontrollen över valutasystemet. Valutan har främjat maktutövningen för många olika präster och kungar genom tiderna. Senast har den gynnat nationalstaternas framväxt, vilket också bidrar till att förklara varför världen fortfarande domineras av nationella valutor.⁹

Valutans roll och karaktär låter sig inte beskrivas på ett enkelt sätt. Bakom valutans skenbara tydlighet döljer sig en svårbegriplig natur. För att valuta över huvud taget ska kunna beskrivas måste beskrivningen begränsas till vilka funktioner den utför, men redan där uppstår alltså problem eftersom funktionerna tenderar att vara både många och varierande. Framför allt är vissa funktioner dynamiska, d.v.s. de är inte en konstant företeelse utan de påverkas i högsta grad av samhällsutvecklingens riktning.

Svårigheterna med att fånga in och bemästra begreppet valuta kan man se som en försvårande omständighet i ambitionen med att anpassa valutasystemet efter vårt samhälle. Men det kan också vändas till en fördel om man istället väljer att se möjligheterna med valutabegreppets breda betydelse. Valutan har, som redan påpekats, egentligen inga materiella begränsningar. Detta faktum skapar både potentiella hot och möjligheter. Möjligheterna ligger i att valuta i grunden är en tankekonstruktion, vilket gör det rimligt att anta att det i stor utsträckning är graden av tankeaktivitet som sätter gränserna för de funktioner som en valuta kan tänkas utföra. Med denna utgångspunkt öppnar man upp för oanade möjligheter. När det gäller hoten, beskrivs de utförligare i de följande kapitlen.

Illusionen om den objektiva valutan

Det finns en utbred uppfattning om att nutidens nationella valutor är objektiva och värdeneutrala. Ovanstående genomgång av begreppet har redan antytt att det inte är en särskilt trovärdig uppfattning. För att en företeelse skall kunna vara objektiv, krävs det att den ska kunna förstås som en separat del utanför oss själva, våra värderingar och våra handlingar. Valuta är dock i högsta grad en del av både våra värderingar och våra handlingar.

Valuta uppstår aldrig i ett värdeneutralt vakuum. För att skapa en valuta blir man tvungen att välja mellan olika alternativ om hur valutan ska organiseras. När ett mindre önskvärt alternativ väljs bort till förmån för ett annat, försvinner samtidigt värdeneutraliteten automatiskt. Det säger sig självt att en valuta inte kan skapas utan att man först måste gå igenom en lång rad av valmöjligheter, som därmed i slutänden ger ett subjektivt resultat. Detta faktum gäller alla existerande valutor, inklusive de nu dominerande nationella valutorna.

Vilken typ av val det handlar om kan exemplifieras med hjälp av en grundläggande frågeställning som varje valutasystem måste förhålla sig till, nämligen hur valutans värde ska garanteras? Valet står emellan två huvudalternativ. Ska valutans värde garanteras av det allmänna förtroendet på valuta marknaden, som är huvudregeln idag, eller ska den ”backas upp” av realkapital som t.ex. en guldmyntföt eller liknande? Detta är ett vägval som på många olika sätt ger återverkningar på samhällets stabilitet, flexibilitet och utveckling. Exakt hur utfallet blir är emellertid beroende av vilka övriga val som görs. Valutans värde i dagens system garanteras t.ex. inte enbart av valutamarknaderna, eftersom de i sin tur anpassar sig efter andra faktorer. Speciellt viktig i sammanhanget är centralbankernas kontroll över styrräntan. Det finns naturligtvis också en lång rad andra faktorer som är viktiga för hur

⁹ Lietaer, B., 2001. sida 333.

slutresultatet blir, men poängen här är endast att visa att en inledande tvåvalssituation skapar starka återkopplingar till hur valutasystemet sedan utvecklas och organiseras i sin helhet.

Varje vägval påverkas av vilka vägval som har gjorts i tidigare skeden och på det sättet finns historien alltid närvarande i valutan. Nutidens nationella valutor är i mångt och mycket ett arv från de värderingar som växte sig starka under perioden innan den industriella revolutionen. De grundläggande karaktärsdragen i dagens dominerande valutor härstammar från de initiativ som togs då. I första hand är det två stora förändringar som nu i efterhand har visat sig oerhört betydelsefulla. Det ena är införandet och accepterandet av ränta. Det andra är installerandet av nationella centralbanker som ansvariga utgivare av valuta. Dessa två förändringar är ett tydligt exempel på hur subjektiva val också ändrar valutans funktioner. De nya valutorna som var baserade på ränta och centralt organiserade myndigheter, blev i själva verket den dragmotor som satte igång den industriella revolutionen. Vad valutorna gjorde, i korta drag, var att främja vidsträckt valutaområden vilket intensifierade handeln. Räntan gjorde det möjligt att samla valuta på hög utan att pengarna förlorade sitt värde. Det i sin tur främjade en koncentration på tillgångar som i sin tur är en förutsättning för specialisering. Specialiseringen skapar sedan industrialisering och ny teknik som ytterligare skyndar på processen. Valutans roll i detta är i högsta grad central.¹⁰

De nationella valutornas ickeneutrala påverkan i nutidens handel har även beskrivits på ett belysande sätt av Alf Hornborg. Hornborg utgår från två separata och ofta motsatt riktade resursflöden, exergi respektive valuta. Genom att studera hur dessa två typer av storheter flödar mellan industriellt aktiva regioner och industriellt underaktiva regioner har han visat att det teknologiska samhället skapar ett ojämnt utbyte av dessa tillgångar mellan regionerna. Med andra ord, det moderna högteknologiska samhället är beroende av att exploatera mindre utvecklade områden på deras resurser för att hålla igång sitt eget resurskrävande system. Hornborg pekar i första hand ut teknologin som boven i dramat, men en minst lika viktig förutsättning för att vidmakthålla denna ojämna resursfördelning är att de nuvarande valutasystemen är anpassade för att stimulera utvecklingen av resurskrävande teknik.¹¹

Den traditionella ekonomiska hypotesen att pengar är ett passivt medium för utbyte, som varken påverkar transaktionen eller användarna av pengarna, är inte längre trovärdig mot denna bakgrund. Bernard Lietaer menar i motsats till den traditionella hypotesen att karaktären på valutan (som t.ex. hur den utfärdas och om den är räntebärande eller inte) kan påverka vilka transaktioner som görs och i förlängningen också karaktären på relationerna mellan människorna som använder sig av valutan. En valuta kan till exempel vara konkurrensfrämjande eller samarbetsfrämjande beroende på sin utformning. Han menar vidare att valuta kan gynna eller missgynna olika känslö- och beteendemönster och på det sättet påverka hela samhällssystem.¹²

”Vårt nuvarande [valuta]system är en omedveten produkt av den moderna industriålderns världsbild och det fortsätter att vara en stark och ihärdig försvarare av de dominerande värderingarna och känslorna från den tidsåldern.”¹³

Herman Daly är även han inne på ett liknande resonemang när han påstår att pengar har en tendens att fostra en tro på exponentiell tillväxt.¹⁴

¹⁰ Lietaer, B., 2001. sida 43.

¹¹ Hornborg, A., 1998.

¹² Lietaer, B., 2001. sida 274.

¹³ Lietaer, B., 2001. sida 4.

¹⁴ Daly, H. E., 1994. sida 434.

Nationella valutors relation till långsiktig hållbarhet

En valuta är sammanlänkad med den infrastruktur som är uppbyggd kring den i form av bl.a. banker och myndighetskontroll. Den är också sammanlänkad med den teoretiska infrastrukturen, d.v.s. den rådande ekonomiska teorin. Av den anledningen är det svårt att dra en skarp gräns mellan vad som är ett resultat av påverkan från själva valutan i ett system och vad som är ett resultat av påverkan från annan typ av praktisk och teoretisk infrastruktur. Valutan själv befinner sig, som tidigare har visats, i gränslandet mellan det praktiska och det teoretiska i det ekonomiska systemet.

För att kunna utvärdera de nationella valutornas relation till långsiktig hållbarhet blir det nödvändigt att behandla både praktiska och teoretiska aspekter. I det följande resonemanget kommer diskussionen att begränsas till att behandla några av de mest betydelsefulla egenskaperna. Dessa egenskaper är (1) ränta, (2) skuld, (3) bankernas funktion som ”valutamaskiner” samt (4) det teoretiska ”bagaget”.

Ränta

Närvaron av ränta i ett valutasystem förändrar de grundläggande fundamenten i ett samhällsstruktur. När ränta läggs på kapital skapas en exponentiell tillväxt, vilket är en form av tillväxt som i alla icke-ekonomiska sammanhang motverkar den långsiktiga hållbarheten. Ett naturligt system som tillväxer exponentiellt tar till slut död på sig själv eller den värdestruktur den lever av (jfr cancer). Alla naturliga tillväxtförlopp bygger på att tillväxten till slut planar ut efter att en begränsande faktor sätter stop för ytterligare expansion. Ett ekonomiskt system med inbyggd ränta utgår emellertid från att det inte finns någon begränsande faktor för tillväxten. Neo-klassisk ekonomisk teori bygger på idén om ett isolerat cirkulärt flöde av bytesvärde mellan företag och hushåll. Teorin tar således inte hänsyn till att det finns ett inflöde till och ett utflöde från det ekonomiska systemet. Därmed har man också rationaliserat bort de naturliga begränsningarna till ekonomin. Ett sådant system kan aldrig vara långsiktigt hållbart.¹⁵

I de nationella valutorna är räntan en del av valutan. I varje pris konsumenten betalar finns det ränta. Dels finns den ränta som producenter av varor och tjänster betalar till banken för att kunna skaffa maskiner och byggnader. Dels finns den ränta (vinst) som krävs som ersättning för producentens insatta egenkapital eftersom varje verksamhet jämförs med den ränta som kan erhållas ifall egenkapitalet istället används som sparkapital på banken.

Räntan påverkar även fördelningen av valuta på ett orättvist sätt. Enligt Dieter Suhr arbetar räntan mot människors författningsenliga rättigheter.¹⁶ Han anspelar då på den klyfta som uppstår mellan de människor som å ena sidan har tillräckligt mycket finansiellt kapital att de kan leva på räntan, å andra sidan de som har ett underskott på kapital att de ständigt måste betala av på räntan. Margrit Kennedy skriver följande om en undersökning över Västtysklands befolkning genomförd 1982:

”Det visar sig nämligen att 80 % av befolkningen betalar mer ränta än den erhåller, 10 % tjänar en smula på systemet och 10 % vinner mycket på det. Det förklarar på ett förebildligt

¹⁵ Daly, H. E., 1996. sida 75.

¹⁶ Suhr, D., 1983.

sätt en mekanism – kanske den viktigaste – som gör de rikare allt rikare och de fattiga allt fattigare. (...) Med räntan i vårt penningssystem finns således en omfördelning av pengarna förbunden, vilken inte är beroende av någon arbetsinsats utan i sista hand beror på att någon genom att hålla tillbaka bytesmedlet hindrar den fria marknadsekonomin, och för denna hindrande åtgärd kan tilltvinga sig en belöning.”¹⁷

Margrit Kennedys exempel kommer från en specifik situation, kännetecknad av den tidens höga räntenivå, i det här fallet ca 10 %. Sedan dess har en mer aktiv politik bedrivits på de flesta håll i världen, med syfte att hålla räntan på en låg nivå för att därmed kunna stimulera ekonomin bättre. Med en lägre räntenivå har det omfördelningsproblem som Kennedy visar på bromsats upp, men grundproblemet kvarstår.

Vidare har närvaron av ränta gjort att beslut som påverkar framtiden baseras på diskontering. Det gör människors beslut mera kortsiktiga eftersom alla framtida intäkter och kostnader som påverkas av beslutet diskonteras till ett nuvärde baserat på den aktuella räntenivån. De långsiktiga effekterna av en investering blir då relativt ointressanta jämfört med de kortsiktiga effekterna. Detta gynnar naturligtvis inte människors långsiktiga ansvarstagande.

Eftersom de nationella valutorna är sammankopplade med ränta medför det automatiskt flera negativa konsekvenser för den långsiktiga hållbarheten. Den här texten har tagit upp tre av de viktigaste konsekvenserna, nämligen (1) den grundlägger en skadlig exponentiell tillväxt av samhällsekonomin, (2) den orsakar en orättvis fördelning av valutatillgångar, (3) den motverkar långsiktigt ansvarstagande. Räntan kan även ha vissa positiva effekter på samhällsutvecklingen, där dess betydelse för industrialiseringen kanske är den mest uppenbara. Generellt sett har dock räntans fördelar i form av teknikframsteg och koncentrerad välfärd en lika omfattande baksida i form av social och ekologisk utslagning.

Skuld

Nationella valutor är beroende av skuldsättning för att vara värdebeständiga. En stor del av den valuta som cirkulerar i ett valutaområde har sitt ursprung i att en reell tillgång har belånats. På det sättet frigörs nya finansiella tillgångar till systemet och samhället blir rikare utan att någonting nytt har producerats. Herman Daly förklarar hur det går till utifrån ett exempel med två grisar:

Den positiva fysiska kvantiteten två grisar representerar en tillgång som man både kan se och röra. Men minus två grisar, skuld, är en imaginär negativ enhet utan fysisk dimension. Exponentiell tillväxt av negativa grisar utgör inget problem, men exponentiell tillväxt av positiva grisar leder strax till kaos och ruiner. Eftersom det är betydligt smidigare att äga negativa grisar, blir tumregeln i en modern ekonomi att konvertera tillgångar till skulder för att frigöra nya likvida medel. Man överför tillgångar som har en tendens att förlora sitt värde till skulder som har ett bestående värde. Skulder, till skillnad från reella tillgångar, rostar inte, har inga underhållskostnader, utan inbringar istället långvariga avbetalningsinkomster från låntagaren.¹⁸ Herman Daly går vidare med att beskriva pengar och pengars värde:

”Pengar är en form av samhällsskuld ägd av individen och utlånad av samhället, vid efterfrågan utbyttbar till tillgångar genom frivillig överföring till en annan individ som vill dela tillgångarna i utbyte mot pengar. Värdet på den totala penningmängden bestäms inte av

¹⁷ Kennedy, M., 1991. sida 28-30.

¹⁸ Daly, H.E., 1994. sida 423.

mängden existerande tillgångar (eller av flödet av ny produktion), utan på ett egendomligt vis av tillgångar som individer tror existerar men som egentligen inte finns.”¹⁹

Med andra ord, alla pengar skulle inte kunna bytas mot reella tillgångar på en och samma gång. Om alla skulle försöka byta sina pengar mot fysiska tillgångar skulle det inte gå, eftersom alla tillgångar med ett värde redan ägs av någon. I slutänden måste någon bli kvar med värdelösa pengar. Skuldsättning bidrar således, liksom räntan, till att skapa en imaginär rikedom på tillgångar. De nationella valutorna är en central spindel i nätet för att detta ska kunna ske. Frederick Soddy²⁰ kallar denna imaginära rikedom för ”*virtuell välfärd*” och det är svårt att se hur denna typ av välfärd ska kunna bidra till det långsiktigt hållbara samhället.

Bankerna som valutamaskiner

Både räntan och skuldsättningen har kapacitet att skapa pengar av luft, men eftersom båda företeelserna är baserade på tankekonstruktioner är de beroende av en reell aktör som omsätter idén till verklighet. Detta sker med hjälp av de kommersiella bankerna. Varje gång som en centralbank på något sätt tillför nya pengar till systemet, kan de kommersiella bankerna teoretiskt öka penningmängden med ca 90 % genom att samma pengar lånas ut flera gånger i en lånekarusell som endast begränsas av den procentandel som lagen kräver som säkerhet i banken. Av 100 kronor kan således ca 900 nya kronor skapas av ingenting, vid en säkerhet på 10 %.²¹ Skuldsättningen har nu gått ytterligare ett steg längre jämfört med det som diskuterades i förra kapitlet. Där var det fråga om skuldsättning av reellt kapital, här är det redan finansiellt kapital som skuldsätts igen och genererar nya pengar. David Korten skriver följande:

”Av totalt 1000 dollar i nya pengar som injiceras in i banksystemet av Federal Reserve, bildas det snart 10000 dollar i nya pengar varav 9000 dollar är i form av lån som de involverade bankerna förväntar sig att erhålla ränta på efter aktuell nivå, låt oss säga 8 %. Det betyder att banksystemet förväntar sig att få ett minimum av årlig ränteinkomst på 720 dollar av 9000 dollar som helt enkelt har skapats genom bokföring där en låntagares konto krediteras samtidigt som banken själv debiteras på motsvarande summa i form av ett lån. Nu vet ni varför bankaffärer är så lönsamma.”²²

Det teoretiska bagaget

Det har redan påpekats att de nationella valutornas värdegrund är starkt influerad av de strömningar som uppstod i samband med den industriella revolutionen. I vidare bemärkelse är de nationella valutorna även starkt sammankopplade med den västerländska vetenskapliga traditionen, vilket den ovan förda diskussionen om objektiviteten redan har antytt. Richard Norgaard hävdar att förutom objektiviteten, finns det fyra ytterligare metafysiska och kunskapsteoretiska antaganden som karaktäriserar den traditionella vetenskapen och den västerländska världsbilden, nämligen (1) atomism, (2) mekanism, (3) universalism och (4) monism. Dessa oskrivna principer är viktiga att belysa eftersom de styr inte bara vetenskapen utan också människors syn på verkligheten och hur de själva passar in i den. Därmed är de även begränsande för vilka åtgärder som allmänt accepteras för att lösa de samhällsproblem som uppkommer.²³ Richard Norgaard skriver följande:

¹⁹ Daly, H.E., 1994. sida 420.

²⁰ Soddy, F., 1926.

²¹ Lietaer, B., 2001. sida 305.

²² Korten, D.C., 1995. sida 182.

²³ Norgaard, R. B., 1994. sida 62.

”Atomism, mekanism, universalism, objektivism och monism är inte dåliga filosofiska grundantaganden att resonera utifrån. De har visat sig vara extremt produktiva för både västerländsk vetenskap och andra institutioner. Problemet är att dessa övertygelser är inbakade i vår allmänna diskurs, vilket utesluter andra metafysiska och kunskapsteoretiska antaganden som är bättre lämpade för att förstå de biologiska systemens komplexitet och som är bättre anpassade till kulturell pluralism.”²⁴

Norgaard menar att de rådande grundprinciperna har påverkat och styrt vetenskapens och därmed också samhällets och människornas förståelse av komplexa system, särskilt de system som inkluderar oss människor.²⁵ Med ett sådant perspektiv blir det intressant att undersöka i vilken utsträckning den kunskapsteoretiska grunden har format ämnesområdet ekonomi och dess främsta praktiska verktyg; den nationella valutan. Om valutan bygger på teoretiska principer som inte är väl anpassade för komplexa system, är sannolikheten inte heller stor att den ska vara väl anpassad för en långsiktig hållbarhet.

Det första teoretiska antagandet, (1) atomism, innebär att man ser ett system som något som skapats av summan av systemets sinsemellan oberoende beståndsdelar. En nationell valuta bygger naturligtvis på samma princip, där olika enheter lätt kan delas upp eller summeras ihop. Det är också värt att konstatera att användandet av BNP (som mäts i nationell valuta) bygger på en summering av värdet av alla varor och tjänster som produceras i ett land.

(2) Mekanism innebär att ett system bygger på delar med konstanta relationer, där alla förändringar kan ske både framåt och bakåt, d.v.s. förändringarna är reversibla. I de nationella valutorna finns detta med i teorin om valutans utbytbarhet, som kort går ut på att valuta alltid kan bytas mot andra former av kapital. Med detta mekanistiska synsätt blir alla former av kapital substituerande enheter, vilket gör att byten kan ske lika lätt i båda riktningarna. Herman Daly har visat att detta betraktelsesätt blir omöjligt när naturligt kapital inkluderas i analysen, eftersom levande system snarare karakteriseras av icke reversibla förändringar. Relationen mellan enheterna blir då snarare kompletterande än substituerande.²⁶

(3) Universalism innebär att divergerande komplexa fenomen kan förklaras av några få underliggande universella principer, vilka är konstanta över tid och rum. De nationella valutorna styrs till viss del av universalism i teorierna kring valutans värdebeständighet, där faktorer som inflationsnivå, penningmängd och produktionsnivå är centrala och allmängiltiga. Universalismen är även starkt närvarande i den bakomliggande neo-klassiska ekonomiska teorin, liksom i den allmänna uppfattningen om en universell ekonomisk utveckling.

(4) Monism innebär att individuella och separata sätt att förstå komplexa system alltid bildar en enhetlig helhet. Det betyder att det endast finns ett synsätt som bäst beskriver ett specifikt problem och om det skulle finnas flera konkurrerande synsätt så kommer de att med vetenskapens hjälp att så småningom kunna enas om en enhetlig och korrekt beskrivning. De nationella valutorna är mycket starkt förankrade i monismen, eftersom de förutsätter att alla värden kan uttryckas i en enda enhetlig nationell valuta. De nutida tendenserna till att utöka täckningsgraden för enskilda valutaområden (jfr EMU) är också ett uttryck för en stark tilltro till monism.²⁷

²⁴ Norgaard, R.B., 1994. sida 63.

²⁵ Norgaard, R.B., 1994. sida 66.

²⁶ Daly, H.E., 1995. sida 76.

²⁷ Norgaard, R.B., 1994. sida 62.

De metafysiska grundantagandena har gynnat reduktionistiskt inriktade forskningsgrenar som fysik och kemi, eftersom de inte primärt sysslar med levande system. Det är först när forskningen handlar om organismer och ekosystem som dessa antaganden visar sina brister. Ekonomin som vetenskap har av tradition ofta legat närmare fysikens arbetsätt trots att ekonomi i grunden handlar om att organisera (levande) samhällssystem. Därför är det inte heller någon slump att även de nationella valutorna följer samma grundläggande teoretiska antaganden. Slutsatsen blir att nationella valutor är dåligt anpassade till att hantera komplexa levande system, eftersom de bygger på principer om den icke levande materien, vilket även gör dem till ett dåligt anpassat verktyg för att bidra till en långsiktig hållbarhet.

Nationella valutor – ett system med inbyggd kollaps

Det har nu framgått att de nationella valutorna, med hjälp av räntan och skuldsättningen, skapar pengar av luft genom de kommersiella bankerna. Detta får stora konsekvenser för hur handel och ekonomisk verksamhet bedrivs överlag. När pengar kan skapas utanför den reella ekonomin innebär det att finansiellt kapital kan utnyttjas mer effektivt om det investeras utanför den verksamhet som producerar varor och tjänster. Inom tillverkningsindustrin märks detta genom att de stora företagen övergår från reell produktion till produktion av varumärkesimage.²⁸ Allra tydligast syns det emellertid i den spekulativa handeln med valutor.

Den globala spekulativa handeln, d.v.s. den internationella valutahandeln, har under de senaste 30 åren ökat mycket mer än den globala handel som är baserad på reell produktion av varor och tjänster. År 1970 var den dagliga omsättningen på den internationella valutamarknaden ca 15 miljarder dollar. 1983 hade siffran ökat till 60 miljarder dollar, 1998 till 1500 miljarder dollar och under år 2000 låg den dagliga omsättningen på ca 2000 miljarder dollar. Bernard Lietaer beräknar att den spekulativa handeln motsvarade ca 98 % och den reella handeln ca 2 % av den totala globala handeln år 2000. Vidare ökade den spekulativa handeln med ca 25 % per år, medan den reella handeln ökade med ca 5 % per år. Om denna utveckling fortsätter oförändrad är det bara en tidsfråga innan systemet faller samman.²⁹

Enligt historikern Arnold Toynbee finns det två vanliga orsaker som förklarar kollapsen av 21 tidigare civilisationer. Den ena är en extrem koncentration av tillgångar och den andra är en liten flexibilitet inför förändrade förhållanden.³⁰ Tyvärr är det mycket som tyder på att systemen med nationella valutor snarare underbygger än motverkar dessa två hot. De dominerande nationella ekonomierna i världen saknar tillräckligt tydliga återkopplingar med de sociala och ekologiska system de ska samverka med. Det gör att signalerna som kan markera när de hållbara gränserna överskrids inte uppmärksammas i tid av ekonomin. Om ingenting görs kommer det rådande systemet med nationella valutor att bidra till någon form av ekonomisk, social eller ekologisk kollaps.

Ekonomisk mångfald

Ett lämpligt tillvägagångssätt för att undvika en samhällskollaps kan vara att omvärdera ekonomins relation till ekologin. Det ekonomiska systemet kan aldrig ersätta det ekologiska

²⁸ Klein, N., 2000. sida 28.

²⁹ Lietaer, B., 2001. sida 312-314.

³⁰ Lietaer, B. 2001. sida 237.

systemet, men det ekologiska systemet klarar sig däremot mycket väl på egen hand utan ekonomin. Därmed är det ett faktum att ekonomin måste underordna sig ekologin. Det innebär vidare att ekonomin, för att fungera på längre sikt, måste underordna sig samma principer och lagar som styr ekologin. Detta var en självklarhet i ekonomins barndom, men idag tenderar ekonomins egna principer att bli allt mer självuppfyllande och interna. Ekonomin behöver alltså återanpassas till ekologin och för att kunna göra det måste man först ringa in vilka egenskaper det är hos ekologin som ekonomin har missat.

Kortfattat är det framför allt en generell egenskap som kännetecknar alla ekologiska och levande system och som ekonomin kan dra lärdom av. Denna egenskap är komplexitet och mångfald. Komplexiteten i ett system är grunden till dess anpassningsförmåga.

Ekologiska system är både komplexa och adaptiva som ett resultat av att de i sin tur är beroende och sammanvävda med andra levande system. Det finns en sammanlänkad struktur av hierarkiskt inordnande och underordnande mellan alla levande system. Denna sammanvävda struktur är möjlig eftersom det finns ett ständigt flöde av information i form av energi och materia som skapar återkopplingar med många parallella kanaler. Ett djur har t.ex. flera informationsflöden i sitt eget system genom sitt blodomlopp, lymfsystem, nervsystem, hormoner, proteinkedjor o.s.v. Dessa kompletterande kanaler förbättrar djurets förmåga att läsa av och anpassa sig efter de omgivande och interna systemens förändringar.

Genom att vara komplexa och adaptiva genererar levande system både en funktionell och en strukturell rikedom som hjälper dem att klara sig mot störningar och osäkerhet. De undviker enkelspåriga beteenden och försöker istället att hålla många utvecklingsriktningar öppna, för att därmed kunna bibehålla jämvikten vid oregelbundna förändringar. Komplexitet och adaptiv förmåga ökar helt enkelt ett systems överlevnadsmöjligheter.³¹

För att uppnå komplexitet krävs det mångfald och diversitet. Dessa begrepp är idag allmänt accepterade inom ekologin. Man talar om mångfald på genetisk-, art-, ekosystem-, biotop- och landskapsnivå. Inom samhällsvetenskapen talar man om mångfald på kulturell-, etisk- och social nivå. Även inom ekonomin anses mångfalden gynna konkurrenssituationen på marknadsnivå. Det är lockande att fråga sig om det nu bara är inom området valuta som man fortfarande föredrar enfald framför mångfald.

Ett systems mångfald ökar dess bärande förmåga, d.v.s. fler kan försörja sig och överleva inom ett visst systems gränser.³² Genom att införa en större ekonomisk mångfald inom valutasystemen skulle ekonomin kunna ta till vara på fler resurser samtidigt som samhället skulle sprida sina risker, ungefär på samma sätt som man sprider sina risker genom att investera i en varierad aktieportfölj.

Ett hållbart valutasystem med mångfald skulle bestå av flera kompletterande valutor, med sinsemellan olika struktur och prioritering av värdegrund. Därmed skulle varje valuta ha sin egen nisch, vilket också ger den sitt existensberättigande eftersom ingen annan valuta skulle täcka just det behovet eller utnyttja precis de resurserna. Om samma valuta däremot skulle bli substituerande i stället för kompletterande skulle det innebära att den får konkurrera med andra valutor där endast den bästa överlever. I det långa loppet är det endast de valutor som kompletterar för varandras svagheter som blir kvar. Ingen valuta kan på egen hand täcka in, ta till vara och utnyttja alla värden eftersom ingen valuta är helt värdenneutral. Den långsiktigt

³¹ Doherty, S. och Rydberg, T., 2002. sida 8.

³² Rose, J., 2003. sida 43.

hållbara valutan finns således inte och kommer aldrig att finnas. Det enda som har möjlighet att finnas är det långsiktigt hållbara valutasystemet, när det består av flera kompletterande valutor.

Det finns en annan viktig aspekt med kompletterande valutor som går hand i hand med hur ekologiska system är uppbyggda. Båda har nämligen ett starkt inslag av decentralisering i processen för hur enskilda strukturer kan uppstå. Kompletterande valutor har möjlighet att uppstå och växa till underifrån från initiativ i liten skala, på samma sätt som ett nytt träd kan börja växa i en glänta där inte allt solljus redan tas till vara. Vad som behövs är en mall för hur det ska gå till. I trädets fall finns det i DNA-strängarna, i valutans fall hos de gemensamma överenskommelserna.

Avslutningsvis, för att knyta ihop tidigare resonemang, ska argumentet om mångfald i valutasystemet också jämföras med Norgaards förslag på alternativa kunskapsteoretiska antaganden. Föregående kapitel visade att de nationella valutorna bygger på den traditionella kunskapsteorin, vilket gjorde dem dåligt anpassade till levande komplexa system. Norgaards alternativa antaganden är en sammanställning av de motreaktioner som förekommer inom de allra flesta av dagens forskningsgrenar på de brister som den traditionella teorin uppvisar när det gäller att beskriva liv. Därför har dessa reaktioner (alternativa antaganden) större möjligheter att skapa en användbar teoretisk grund för åtminstone den levande delen av verkligheten. Av samma anledning har de alternativa antagandena större möjligheter att skapa en bra grund för ett valutasystem som är anpassat för en långsiktig hållbarhet. Mot den bakgrunden blir det intressant att göra en jämförelse hur väl dessa ”nya” antaganden stämmer överens med ett valutasystem baserat på kompletterande valutor.³³

(1) Det alternativa antagandet till atomism är holism, d.v.s. att helheten inte alltid är detsamma som summan av dess delar. Detta antagande stödjer tanken på ett valutasystem med kompletterande valutor framför ett system med substituerande valutor.

(2) Motsatsen till mekanism är kaos- och evolutionsmönster. Gemensamt för dessa mönster är att de är oförutsägbara. Ett system baserat på en mångfald av valutor med olika nischer har bättre förutsättningar att vara framgångsrikt i en oförutsägbar verklighet.

(3) Motsatsen till universalism är kontextualism, vilket bygger på antagandet att fenomen är tids- och rumsbestämda, snarare än bestämda av underliggande universella faktorer. Kontextualism innebär vidare att liknande fenomen kan uppstå trots helt skilda underliggande faktorer. Kontextualism stöder organiserandet av olika valutor för olika sammanhang.

(4) Motsatsen till monism är pluralism. All förståelse och alla modeller av komplexa levande system är en förenkling av verkligheten. Därför behövs det pluralism för att olika modeller ska kunna komplettera varandra och täcka in alla aspekter av verkligheten. Modellen nationell valuta bör således kompletteras med alternativa valutor.

(5) Motsatsen till objektivism är subjektivism. Eftersom alla valutor i grunden är subjektiva är det bättre med en mångfald av valutor vars subjektiva inriktningar kan komplettera för varandras svagheter.

³³ Norgaard, R.B., 1994. sida 62.

Slutsats: Ett system med kompletterande valutor gynnar en långsiktig hållbarhet, eftersom det enligt Norgaards teoretiska antaganden har större möjligheter att anpassa sig till komplexa levande system, vilket ytterst handlar om en anpassning till jordklotets hela biosfär.

Forskningsbehov

1. Utvärdera existerande kompletterande valutor

Enligt Bernard Lietaer finns det ca 2500 kompletterande valutor i bruk i världen.³⁴ Många fler har funnits tidigare men har konkurrerats ut eller förbjudits. Utifrån detta material måste det finnas möjligheter att dra empiriska slutsatser om vad det är för faktorer som gör en kompletterande valuta användbar och framgångsrik.

2. Vad innebär en optimal mångfald i ett valutasystem?

Begreppet mångfald är väldigt användbar som tankemodell för hur levande system fungerar, men som praktiskt vetenskapligt begrepp ger det endast marginell hjälp med riktlinjer eftersom det inte säger någonting om vilka delar i mångfalden som skall bevaras. Maximal mångfald betyder en fullständig riskspridning av resurserna, vilket medför att det inte finns överskottsresurser kvar att satsa på det som har en utvecklings/förbättringspotensial. Å andra sidan, en stor koncentration av resurserna på några enstaka delar ger en snabbare utveckling/förbättring, men ökar risken för kollaps vid oförutsägbara förändringar. Mot den bakgrunden, hur ser en optimal mångfald ut för ett system med kompletterande valutor?

3. Hur kan struktur och funktion hos en valuta utformas vid olika värderingsprioriteringar?

För att söka efter lämpliga strukturer på valutor som kan komplettera de nuvarande nationella valutorna, bör man försöka täcka in de värderingar och resurser som de nationella valutorna utelämnar. Sådana primära värderingsprioriteringar för enskilda valutor skulle kunna vara:

- a) ekologisk långsiktig hållbarhet
- b) social trygghet
- c) kulturell pluralism
- d) beredskapsvaluta vid en kollaps av den nationella valutan

Referenser

Bonnier Lexikon 20, 1997. Tone – Vaso. Bonnier Lexikon AB.

Daly, H. E., 1996. Beyond growth. Beacon Press. Boston.

³⁴ Lietaer, B., 2001. sida 5.

Daly, H.E., 1994. For the common good – redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future. Beacon Press. Boston.

Doherty, S. och Rydberg, T., 2002. (utgivare) Ecosystem properties and principles of living systems as foundation for sustainable agriculture – Critical reviews of environmental assessment tools, key findings and questions from a course process. Ekologiskt Lantbruk nr. 32. Sveriges Lantbruksuniversitet.

Hornborg, A., 1998. Towards an ecological theory of unequal exchange: articulating world system theory and ecological economics. *Ecological Economics* 25. 127-136.

Kennedy, M., 1991. Pengar utan ränta och inflation – Ett bytesmedel som tjänar alla. Bokförlaget Korpen. Göteborg.

Klein, N., 2000. No logo – Taking aim at the brand bullies. Knopf. Kanada. (svensk utgåva 2001, Ordfront förlag, Stockholm.)

Korten, D.C., 1995. When Corporations Rule the World. Kumarian Press, Bloomfield, USA.

Lietaer, B., 2001. The future of money – creating new wealth, work and a wiser world. Century. London.

Needleman, J., 1991. Money and the meaning of Life. Doubleday Currency, New York.

Norgaard, R.B., 1994. Development Betrayed – the end of progress and a coevolutionary revisioning of the future. Routledge. London & New York.

Rose, J., 2003. Tema: Biologisk mångfald – Drömmen om paradiset. *Forskning & Framsteg*, nr. 3.

Simmel, G., 1900. Engelsk utgåva 1990. *Philosophy of Money*. Routledge, London & New York.

Soddy, F., 1926. *Wealth, Virtual Wealth, and Debt: The Solution of the Economic Paradox*. Hawthorne, Calif.: Omni Publications 3:e upplagan 1961.

Suhr, D., 1983. *Geld ohne Mehrwert – Entlastung der Marktwirtschaft von monetären Transaktionen*. Fritz Knapp Verlag, Frankfurt am Main.

Williams, J., 1997. *Money. A History*. St Martin's Press, New York.